

Озьмінська І. Д.

ВИХОВАННЯ ТА ОСВІТА ЯК ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ САМОСВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Стаття присвячена питанню ролі освіти та виховання у справі формування самосвідомості особистості. Розглянуто кроки необхідні для створення максимально сприятливих умов для формування самодостатньої людини.

Ключові слова: особистість, виховання, самосвідомість, діалогізм, людиноцентризм.

Проблема особистості завжди перебувала в центрі дослідницького інтересу філософії, по-різному розгортаючись у контексті різноманітних філософських шкіл та напрямів, привертаючи увагу дослідників вже з часів Античності та набуваючи особливої гостроти в період перемін, кризи культури. Формування особистості тісно пов'язане із її здатністю до саморефлексії, однак остання не є незалежним феноменом і перебуває у нерозривному зв'язку із самосвідомістю як найвищим шаблоном її розвитку, який дозволяє не лише усвідомлювати себе, але й культивувати власну особистість, віднаходити своє місце в світі. Досліджуючи проблему формування самосвідомості особистості, варто розглянути означену проблему в руслі філософії освіти, адже саме освіта є базовим суспільним інститутом, що, з одного боку, поруч із сім'єю, бере участь у трансляції базових суспільних цінностей та символів, тобто забезпечує відтворення культури, а з іншого – здійснює формування світогляду людини, закладає основні принципи відношення до світу, взаємодії з іншими людьми та суспільством загалом. Саме освіта, яка, використовуючи сприятливий культурний клімат, обумовлює становлення особистості, яка згодом стане творцем культури. Освіта та виховання здійснюють людинотворчу функцію, актуалізуючи сутнісні антропологічні властивості людини або ж, навпаки, нейтралізуючи їх, сприяючи їх забуттю, через застосування відповідних освітньо-виховних підходів.

Суттєвий вплив на осмислення взаємозв'язку між вихованням та формуванням особистості та її самосвідомості справили праці таких зарубіжних філософів, як Дж. Дьюї, П. Фрейд, М. Бубера, Г.С. Бекера. Серед вітчизняних науковців, які займались вищезазначеною проблематикою, слід назвати насамперед В. Кременя, І.Г. Грищенко, О. Джуру та ін., зокрема, у монографії «Філософія людиноцентризму в

освітньому просторі. Філософія людини і освіти» В. Кремень вперше в історії вітчизняної суспільствознавчої думки аналізує концепт людиноцентризму – нової якості філософського розуміння людини.

У сучасній освітньо-філософській думці найперспективніші розробки новітніх освітньо-виховних концепцій, які спрямовані на формування всебічно розвиненої особистості, що здатна до оригінального та критичного мислення, безперервного навчання та опанування досі невідомих галузей діяльності, здійснюються в руслі діалогізму та людиноцентризму. Ці підходи ґрунтуються на врахуванні сутнісних антропологічних властивостей людини, спрямовані на створення максимально сприятливих умов для виявлення природних схильностей дитини до тієї чи іншої галузі знання, а також розвитку її творчих здібностей, що дозволить реалізуватись людині у відповідній сфері діяльності.

Варто відзначити, що ідеї діалогізму та людиноцентризму знаходять широке застосування не лише в контексті організації навчального процесу, але і в руслі розробки новітніх навчальних програм, а також підручників та методичної літератури, де традиційна застиглість знань змінюється демонстрацією динамізму наукового прогресу, а «незавершеність процесу пізнання розглядається як нормальний факт» [8, 249], що сприяє подоланню хвороби догматизму, на яку недужа традиційна система освіти, яка своїм корінням сягає індустріальної епохи і спрямована на виробництво одномірної людини-виконавця, працівника конвеєра, що має усвідомлювати себе лише в якості гвинтика системи, незначного елемента потужного механізму, який необхідним чином має займати те місце, яке відведено йому системою, беззаперечно виконуючи приписані йому інструкції, які освячені здобутками містифікованої науки як дечого трансцендентного та недосяжного для пересічного індивіда, того, до святості чого він мав можливість доторкнутися у процесі навчання. Сучасний світ потребує зовсім іншого типу людини, яка здатна до критичної рефлексії та інноваційної діяльності, а це можливо лише у контексті десакарлізації науки, на що і має бути спрямована сучасна освіта.

Таким чином, фокус нашої уваги в цьому розгляді буде зосереджено на двох магістральних в сучасній філософії освіти підходах діалогізму та людиноцентризму, які ми досліджуватимемо крізь призму філософського спадку бразильського дослідника П. Фрейре, а також творчості сучасного вітчизняного теоретика освіти В. Кременя.

Через ідеї діалогізму та людиноцентризму у філософії освіти на основі праць Фрейдера та Кременя відповідно виявити найзагальніші особливості освіти, які обумовлюють формування самосвідомості особистості, перетворюючи освіту на фундаментальний чинник її становлення.

Людина – надзвичайно пластична істота, і значення педагога в цьому відношенні важко переоцінити, адже він виконує роль скульптора, який може перетворити чудову глибу мармуру, яка потенційно є шедевром мистецтва, у актуально геніальне творіння, або ж назавжди знищити безцінний матеріал

Освітньо-філософська доктрина бразильського філософа П. Фрейдера обертається навколо критики традиційної системи освіти, що «недужа на хворобу оповідності» [9, 53], монологічний тип взаємодії вчителя та учня, де перший є носієм знань, а другий постає своєрідною *tabula rasa*, об'єктом впливу педагога, є причиною недоліку будь-якої системи освіти, яка ґрунтується на подібного роду відносинах, адже ігнорує діалогічність як сутнісну антропологічну характеристику. Вчитель розглядає учнів в якості своєрідної сировини, наявність якої є умовою його професійної діяльності, чий матеріальний добробут та кар'єрне зростання залежать від виконання офіційно встановленої навчальної програми, де міститься визначений перелік знань, умінь та навичок, якими мають володіти його підопічні у підсумку прослуханого курсу. Інтереси та схильності самих дітей в цьому випадку розглядаються як дещо зовсім другорядне і не потребують зайвої уваги, адже лише ускладнюють реалізацію стандартної програми виробництва середньостатистичного учня, відволікаючи від монотонної реалізації визначеної технології наповнення цих об'єктів необхідним обсягом знань. Все, що не вписується в технологію, має бути нівельовано.

Навчання перетворюється на взаємодію двох раціональних машин Декартового типу, стратегії виживання яких принципово відмінні, в той час як одна з них спрямовує зусилля на наповнення змістом іншої, остання робить усе можливе для уникнення знань, сприймаючи їх в якості чужорідного утворення, чогось принципово ворожого власному Я, застосовуючи для цієї мети будь-які засоби, у тому числі і симуляцію знань.

Власне, і сам вчитель не є повноцінним суб'єктом навчального процесу, адже перетворюється на інструмент реалізації нав'язаної йому ззовні навчальної програми, його завдання – лише її сумлінне виконання, але жодним чином не критика. Існує цілий офіційний перелік посібників та підручників, які визнані програмою в якості

легітимних носіїв знань, які водночас постають найвищою інстанцією інтерпретації наукових фактів та теорій, вийти за межі яких викладач не отримує можливості, адже, як відомо, поле науки постає простором боротьби науковців за символічне домінування [2], і освіта є тією консервативною інстанцією, яка забезпечує підтримку авторитету позиції переможців цієї боротьби, а також здійснює функцію «легітимації панівної культури» [1, 137], забезпечуючи її інтерпретацію у офіційно визнаних термінах, обґрунтовуючи тим самим наявний стан речей, а отже здійснюючи у тому числі й ідеологічну функцію. Це означає, що сам педагог не має внутрішнього зв'язку з тими знаннями, артикулятором яких він являється, перетворюючи свою діяльність на безперервне пасивне відтворення офіційно визначеного переліку інформації, знімаючи із себе відповідальність за її зміст.

Така система освіти принципово не здатна виконати поставлених перед нею завдань навіть суто формального гатунку, що декларується в її ж межах через систему навчальних планів, адже перетворюється радше на симуляцію навчального процесу, де обидва її елементи обмежуються суто формальною демонстрацією виконання необхідних вимог, однак найголовніше те, що в контексті подібного роду освітньої моделі принципово неможливе формування особистості, адже наявний спосіб взаємодії вчителя та учня, змушує останнього опинитися в ситуації, коли немає Я-Ти відносин, а це свідчать про те, що становлення особистості за таких умов неможливе. Водночас, в такому освітньому підході не вдається забезпечити іншого важливого аспекту особистості, що пов'язаний з відчуттям відповідальності перед самим собою та іншими за власні слова та дії, адже будь-яка суспільна взаємодія, ідеальною моделлю якої є школа, перетворюється лише на симуляцію взаємодії, де слова та вчинки не мають зв'язку із внутрішньою позицією людини, перетворюючись на відтворення загальноприйнятої моделі поведінки, наслідки реалізації якої також не пов'язані із сумлінням індивіда, відповідальність перекладається на анонімне суспільство, яке і стало підставою таких дій. За умови відсутності формування почуття відповідальності вже в школі розірваність способів поведінки в суспільстві та внутрішнього світу індивіда поступово стає єдиною стратегією існування, а подібного роду роздвоєння особистості стає нормою. Ця стратегія легітимується ще й тим, що вчитель також використовує її в щоденній педагогічній діяльності, а також батьки як значущі Інші послуговуються нею, будучи вихованцями все тієї ж монологічної системи освіти.

Тотальність патології, її всюдисуща реалізація, як відомо, справляє враження норми.

Монологічна школа призводить до формування людини-маси, яка не здатна критично осмислювати ні власні дії, а ні наявну суспільну реальність, будучи здатною лише на адаптацію до вже наявного стану речей. Звичка використовувати вже наявні стратегії поведінки, мисленнєві шаблони, принципи дії тощо перетворюється на прокляття незрілості, безперервно потребує авторитету, який би вказував істинний шлях. Падіння таких авторитетів та відсутність нових кумирів обертається справжньою особистістю трагедією, втратою життєвих орієнтацій та нездатністю пристосуватися до нових умов.

Формування особистості як людини, що здатна легко та швидко пристосуватися до нових умов, не потребує жодної сторонньої допомоги, можливе лише через зміну самої освітньої моделі, яка має базуватися на засадах діалогізму, кладучи в основу своєї реалізації принцип Я-Ти відносин. В цьому відношенні як вчитель, так і учні виявляються рівноправними учасниками навчального процесу, а сам викладач втрачає статус беззаперечного носія знань, тут «педагог-учень та учні-педагоги є суб'єктами, що пізнають» [10, 156], вони в однаковій мірі обмежені в своїх знаннях і прагнуть розширити його горизонт, будучи партнерами в цих пошуках.

Завданням педагога постає виявлення індивідуальних інтересів та захоплень учня і вже з цієї особистісної позиції забезпечити вступ до відповідної теми, перетворюючи урок у вирішення проблемної ситуації, що сконструйована з урахуванням інтересів аудиторії, висвітлюючи всю палітру позицій, які існують в науковому середовищі стосовно цієї проблематики. Такий підхід передбачає критичне сприйняття теми заняття і самим викладачем, який не може вдовольнитися апеляцією до певного магістрального чи найбільш популярного підходу, прагнучи показати усе багатоманіття наукових дискусій. Самостійне мислення в цьому сенсі перетворюється на цілком буденне явище, яке зовсім не бентежить учнів, а стає частиною їхньої природи, стимулюючи усвідомлення себе в якості рівноцінної, поруч з іншими, особистості, спосіб буття якої в світі полягає у самовираженні, яке можливе, щонайменше через самостійну оцінку твору мистецтва, історичної події тощо, не ризикуючи при цьому опинитись в колі аутсайдерів через протиріччя власної думки думці більшості чи офіційній позиції, висвітленій, скажімо, в підручнику. Ця думка є частиною мене, тож потребує надійного обґрунтування та систематичного захисту через долучення до дискусій, які пов'язані з моїми зацікавленнями, відстоюючи її, я відстоюю себе, все більше

усвідомлюючи власну оригінальність, здійснюючи тим самим культивування своєї особистості. Діалогічна освіта перетворюється на своєрідний першопоштовх, що лише закладає мінімальні умови для становлення особистості, а її формування здійснюється протягом життя в процесі безперервних інтелектуальних пошуків, які водночас, є і пошуками себе.

Дослідивши концепцію діалогічної освіти, варто звернути увагу на розвідки сучасних вітчизняних дослідників, які концентруються на створенні такої моделі освіти, яка обумовлювала б становлення особистості. Слід сказати, що у вітчизняному контексті, окрім загальних недоліків, які ми досліджували вище в термінах традиційної освіти, присутні і властиві країнам пострадянського простору проблеми, що пов'язані із тривалим авторитарним минулим цих держав, тож аналіз вітчизняних теоретичних напрацювань у цій галузі виявляється особливо важливим, адже дозволяє врахувати власні культурні та історичні особливості. Власне, суттєвим недоліком радянської школи, окрім монологічного принципу викладання, є також її неувага до індивідуального розвитку людини, яка необхідним чином має бути вписана в контекст певної спільноти, адже радянське суспільство було надзвичайно сильно сегментованим, складаючись із сукупності локальних спільнот, формування яких здійснювалось на підприємствах, в навчальних закладах, різного роду організаціях тощо.

Розуміння особистості в такому суспільстві-корпорації міцно пов'язане із уявленнями про готовність пожертвувати власними приватними інтересами в ім'я групи. Особистість неодмінно має розчинитися в спільноті, перетворюючись на відданого артикулятора її аксіологічних переконань. Лише група є реальним суб'єктом соціальної дії, несучи на собі тягар відповідальності за вчинки її членів, приймаючи участь у вирішенні їх приватних проблем, сприяючи покращенню побутових умов тощо, навіть питання перевиховання несвідомих учасників спільноти лягає на плечі колективу.

Цілком зрозуміло, що головним інститутом, що здійснює відтворення такого культу корпорації, є освіта, де центральна увага зосереджена на формуванні одномірних індивідів, кожен з яких має в однаково досконалій мірі володіти певним набором знань, умінь, талантів, а все його свідоме життя повинно бути зосередженим на тому, аби бути гідним членом групи. Система освіти спрямована на принципову ліквідацію індивідуального, швидко виявляючи та усуваючи найменші прояви оригінальності дитини, навіть на рівні елементарних навиків,

Той, хто опиняється поза спільнотою, не належить до жодної з можливих груп, є своєрідним антисоціальним елементом, тож школа максимально зосереджена на формуванні такої людини, яка б принципово уникала подібного роду випадіння з групи. Такий тип людини пристосований до життя в умовах низької динаміки суспільних змін, будучи міцно вкоріненим у спільноту, до якої належить. Саме ця центричність і є однією з фундаментальних причин глибокої суспільної кризи, яка розпочалася після краху радянської системи, що неминуче призвела і до руйнації суспільства-корпорації.

Подолання кризи, цілковитого виходу з якої не відбулося і донині, адже вона має не стільки економічні, скільки світоглядні підстави, можливе лише через реформування освіти, цілковиту зміну її філософських засновків. У цьому відношенні вітчизняна освіта має формуватися на засадах філософії людиноцентризму, «яка має стати філософією сучасної освіти» [4, 3]. Це означає радикальну зміну перспективи погляду на людину, яка більше не може розглядатися як додаток до спільноти, постаючи сама тим центром, навколо якого обертається суспільство.

Завданням школи у світлі такої позиції є, перш за все, формування особистості, що пов'язано із збільшенням свободи дитини у справі самостійного прийняття рішень. У такому разі важливим сутнісним елементом людиноцентричної системи освіти стає можливість самостійного вибору учнем навчальних дисциплін.

Це дозволить виявити індивідуальні схильності та інтереси людини, які вона отримує можливість розвивати, самостійно навчаючись та не потребуючи додаткового зовнішнього примусу. Втамування свого інтересу забезпечує не лише освоєння відповідного регіону знання, але і систематичне пізнання та культивування власного Я, адже, навчаючись, людина перебуває у безперервному пошуку себе, методом проб та помилок шукаючи той шлях, яким вона хотіла б крокувати у майбутньому,

Система освіти, що ґрунтується на свободі, на відміну від авторитарної, забезпечує виховання більш самодостатньої та вільної людини, яка готова до життя у вільному, а значить високодинамічному та мінливому світі. У глобальному світі, де приріст інформації має шалені темпи, в окремих галузях цілковито оновлюючись через кожні чотири роки [3, 58], ключовим завданням постає не накопичення знань, адже у ХХІ столітті освіта втрачає завершений характер, а пізнання себе стане рушійною силою подальшої самоосвіти і буде безперервним процесом творення себе.

Вільна школа, де значна частина навчального процесу пов'язана із вільним вибором самої дитини, привчає її до відповідальності за власне майбутнє перед самою собою, тобто дозволяє подолати той конформізм та апеляцію до спільноти, що характерні для авторитарної освіти. Ніхто, окрім самої людини, не має стосунку до її вибору, отже, і весь тягар відповідальності є її надбанням.

Концепція людиноцентризму дозволяє підсвітити інший аспект рівності, що розміщується у горизонтальній площині, стосуючись рівності серед самих учнів. Кожна дитина має свої індивідуальні здібності, виявляючи першість з-поміж інших в одній сфері, а в іншій не вирізняючись оригінальними здобутками. Орієнтація на людину, особистісний підхід дозволяє уникнути виокремлення неуспішних, роблячи акцент не на недоліках чи поразках учня, а вказуючи на його досягнення там, де його здібності вдалося розкрити повною мірою, адже в цій моделі на перший план виходять «невимірювані результати освіти» [7, 81], як здатність особистості розкрити свій внутрішній потенціал, відводячи формальним показникам другорядне значення. Водночас, важливим чинником становлення особистості є не рівень її ерудиції, а досвід ставлення до неї як до особистості, цю вихідну умову в межах людиноцентричної моделі освіти вдається реалізувати завдяки вихідній її інтенції орієнтації на кожного учня як на унікальну та самоцінну людину, тобто потенційну особистість, реалізація якої є лише питанням часу.

Таким чином, очевидним стає значення освіти та виховання у справі формування самосвідомості особистості, виявивши, що її становлення можливе лише в контексті діалогічної та людиноцентричної моделей освіти, де повною мірою вдається врахувати сутнісні антропологічні характеристики людини, зокрема її потребу у діалозі як спілкуванні. Водночас, орієнтація на діалогічну модель навчання сприяє розвитку критичного мислення людини, внаслідок чого вона отримує здатність не лише до автономної діяльності, але й стає дійсним носієм цінностей, самостійне усвідомлення яких перетворює їх на частину внутрішнього світу особистості, дозволяючи вийти за межі суто пристосуваньницького до них відношення, людина починає жити цінностями.

Концептуальна перспектива П. Фрейре через орієнтацію освітнього процесу на принципи діалогізму дозволяє забезпечити реальне здобуття знань учнем у процесі навчання, а не його симуляцію, він сам докладає зусиль до розширення кола власного знання, будучи керованим своїм інтересом, лише спираючись на допомогу вчителя. Водночас, така модель освіти є передумовою

становлення не просто ерудованої людини, але всесторонньо розвиненої особистості, яка здатна формувати власну життєву позицію та послідовно відстоювати її, будучи готовою навіть на конфлікт із суспільством у справі обґрунтування власних переконань як частини свого внутрішнього світу.

Концепція людиноцентризму дозволяє сформувати дієву стратегію становлення особистості, яка має стати чинником подолання тих кризових явищ, які переживає вітчизняне суспільство, забезпечуючи його перехід до нового етапу свого розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бурдьє П.* Воспроизводство: элементы теории системы образования / П. Бурдьє, Ж.-К. Пассрон ; пер. с фр. Н.А. Шматко. – М. : Просвещение, 2007. – 267 с.
2. *Бурдьє П.* Поле науки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bourdieu.name/content/pole-nauki>.
3. *Грищенко І. М.* Освіта та професійна підготовка фахівців у світлі євроінтеграційних процесів // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 7 (109). – С. 56-61.
4. *Кремень В. Г.* Людина і освіта у вимірах економічної цивілізації. – Постметодика. – 2007. – № 1 (72). – С. 2-5.
5. *Кремень В.* Модернізація освіти – важливий чинник соціального, економічного і політичного розвитку України [Електронний ресурс] // Вісник НАН України – 2001. – № 3. Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/portal/all/herald/2001-03/7.htm>.
6. *Кремень В.* Освіта в контексті сучасних соціокультурних змін // Філософія освіти. – 2008. – № 1-2 (7). – С. 15-21.
7. *Смит У.* Связь между равенством и качеством в образовании / У. Смит, Ч. Ластхаус ; пер. с англ. Е. Фруминой // Вопросы образования. – 2006. – № 2. – С. 74-88.
8. *Тарасов Л.* Смена глобальной стратегии мышления и новая концепция школьных учебников / Л. Тарасов, Т. Тарасова // Філософія освіти. – 2005. – № 1. – С. 239-250.
9. *Фрейре П.* Педагогіка пригноблених / пер. з англ. – К. : Юніверс, 2003. – 168 с.
10. *Фрейре П.* Поширення чи спілкування / пер. з англ. О.Дем'янчука // Формування критичної свідомості. – К. : Юніверс, 2003. – С. 99-169.

Озьминська І. Д. Воспитание и образование как факторы формирования самосознания личности.

Статья посвящена вопросу роли образования и воспитания при формировании самосознания личности. Рассмотрены шаги необходимы

для создания максимально благоприятных условий для формирования самодостаточного человека.

Ключевые слова: личность, воспитание, самосознание, человекоцентризм, диалогизм.

Ozminska I. D. The role of upbringing and education in the formation of self-consciousness.

The article is devoted to the role of education and upbringing in the formation of self-consciousness of an individual. It considers the steps necessary to create favorable conditions for the formation of a self-sufficient person.

Keywords: personality, education, awareness, human-centered approach, conversation-centered approach.

Тополь О.В.

ХРИСТИЯНСЬКЕ РОЗУМІННЯ СТАРОСТІ: БІБЛІЙНИЙ ДИСКУРС

У статті охарактеризовано особливості формування християнського світогляду у слов'ян. Проаналізовано основні чинники, що сприяли укоріненню християнської релігії: поступовість впровадження і офіційність визнання; відповідність дохристиянським традиціям праукраїнців; емоційність, етичність, які співзвучні українському менталітетові, глибока вроджена духовність та релігійність українців; особливості життєдіяльності. Досліджене значення старості у християнстві за допомогою методу біблійного дискурсу. Розкрито значення старості як періоду найвищого духовного розквіту, підготовки до переходу від Небуття (матеріального, фізичного життя) до Буття (життя вічного). Зазначено, що образ старості як ознака Божого благословення формує повагу до літніх людей, які забезпечують передачу молодшим поколінням власного соціального досвіду, національно-культурних і загальнолюдських цінностей, духовних, моральних та етичних норм.

Ключові слова: християнство, релігія, старість, Біблія, дискурс.

Філософія як теорія мудрого існування людини у світі постає на рубежі X-XI ст. з міфології й язичницької релігії в усній творчості та писемній творчості, що розвинулася з введенням християнства. Перехідним етапом від язичницької до християнської релігії стало двовір'я. Двовір'я як форма компромісного існування протилежних світоглядних концепцій праукраїнців з'явилося вже в перші десятиліття після християнізації Київської Русі. В XI ст. церковно-